

ORANJEBITTER

DE SMALLE GEMEENTE VAN ROTTERDAM IN DE PARTIJSTRIJD
TUSSEN DE PATRIOTTEN EN DE ORANGISTEN¹⁾

DOOR DRS. E.H.A.H. PALMEN

Inleiding

In de historiografie van de partijstrijd tussen de patriotten en de orangisten wordt de viering van de verjaardag van stadhouder Willem V op 8 maart 1783 in Rotterdam en de volstrekt uit de hand gelopen confrontatie tussen de schutterij en de oranjeklanten in de nacht van 3 op 4 april 1784 als een belangrijk wapenfeit beschouwd. Het beeld dat historici als Pieter Geyl, C.H.E. de Wit en Simon Schama over deze gebeurtenissen oproepen is enigszins eenduidig te noemen. We kunnen van hen leren dat de verjaardag van Willem V door de 'smalle gemeente' van Rotterdam werd aangegrepen om haar politieke steun aan de geplaagde stadhouder te betuigen²⁾. Sinds het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog in 1780, die voor de Republiek rampzalig verliep, stond hij immers bloot aan een stroom van wassende kritiek.

Door de eenduidige nadruk op de politieke implicaties van deze evenementen hebben we naar mijn gevoel hun 'couleur locale' uit het oog verloren. De dossiers van de Statencommissie, die in 1784 met het onderzoek naar het tumult werd belast, en de rechterlijke archieven bieden immers een schitterende mogelijkheid de wijze waarop gewone mannen en vrouwen in de tweede helft van de achttiende eeuw feest vierden, hun politieke kleur bekenden, elkaar naar het leven stonden of elkaar steunden in de dagelijkse strijd om het bestaan, te onderzoeken. Vrouwen als Kaat Mossel en Keet Zwenke hebben een plaats in het collectieve geheugen van Rotterdam verworven, maar zij waren zeker niet de enige die in het rumoerige decennium van de jaren tachtig van de achttiende eeuw op een bloemrijke wijze van hun liefde voor het Oranjehuis getuigenis aflegden.

Ik zal de partijstrijd tussen de patriotten en de orangisten in Rotterdam daarom niet zozeer vanuit een politiek perspectief interpreteren, maar uitgaan van een historisch-antropologische benadering, waarbij ik met name geïnteresseerd ben in de invloed van de volkscultuur op de 'outlook' van de 'tumultueuze bewe-

gingen'. De huidige stand van het onderzoek naar de volkscultuur in Europa stelt ons in staat de wijze waarop de partijstrijd zich in Rotterdam voltrok in een breder kader te plaatsen dan het louter regionale. Daartoe wil dit artikel een eerste aanzet geven.

Bedel- en eistochten

Reeds enkele dagen vóór de verjaardag van de stadhouder werden gegoede burgers en kleine middenstanders van Rotterdam gedwongen aan de feestvreugde een financiële bijdrage te leveren. Groepjes oranjeklanten trokken langs de huizen en eisten geld, waarbij zij zich aan fatsoensnormen weinig gelegen lieten liggen.

Zo belden verschillende mannen bij pondgaarder Bartholomeus Hooft aan, op 5 maart om negen uur 's avonds, en 'zeyden op een zeer dreigende toon niet te zullen heen gaan voor dat hun wat gegeeven was en zich ook met geen dubbeltjes contenteerden dog grover geld wilde zien'³). Hooft sloeg de schrik om het hart, want hij had van zijn collega Hartigh het gerucht vernomen dat het gemeen van plan was zijn huis -naast dat van Cornelis van der Hoeven en Nicolaas de Groot- te plunderen. Zij hadden graan naar Engeland verscheept, waardoor de prijs van het brood verhoogd werd.

Het is een bekend verschijnsel dat de smalle gemeente in tijden van schaarste alles in het werk stelt de export van graan te voorkomen en een juiste prijs, een *taxation populaire*, voor het brood probeert af te dwingen⁴). Bakkers, grutters en pondgaarders hadden vanwege hun nering in het basisvoedsel van die dagen zekere verplichtingen tegenover de gemeenschap. Deze 'moral economy' werd in de tweede helft van de achttiende eeuw echter door de ideologie van *laisser-faire* verdrongen⁵).

Toch kunnen we ons afvragen of de vrees van Bartholomeus Hooft gegrond was. Ook boekverkoper Jan Krap Adriaanse, die op de Hoogstraat woonde, kreeg immers met de bedes te maken. Hij verklaarde dat 'een dag of twee voor den 8. Maart 1783 aan zijn depositant huys door troepen van Vrouwlieden en jongens is gevraagd om geld, of turf en hout ter eere van de Prins. Dat in het byzonder op den 7 Maart des avonds tusschen licht en donker (zoals depositant van zijn naaister en knegt vernoomen heeft) te zyner huyze zyn gekomen een party jongens vragende als vooren, dat zyn depositant huysvrouw weggerende wat te geven, deselve jongens een der uitzet-bakken uit zyn depositant zyn winkel hebben gehaalt, dog welke zyn huysvrouw door deselve na te loopen had weerom

gekregen. Dat hy des morgens van den 8 Maart zyn deur openmaakte, op deselve deur geplakt vond een oranjien papier, waar op geschreven stond: *Geef je geen geld, geef je geen turf, kom dan morgen naar buyten zonder oranje zo je maar durft*. Dat zyn deposant huysvrouw hem deposant ook nog vertelt heeft, dat een van de genoemde jongens horende dat zyn deposant huysvrouw niet wilde geeven en een boekje in de hand hebbende een ander tegens deselve zeide, kom schryf maar op⁶).

Vergelijken we de elementen in deze notariële verklaring met de zesentwintig andere gevallen die ik van dergelijke bedes in het bronnenmateriaal heb aangetroffen, dan kunnen we daarin een aantal overeenkomsten ontdekken. (Zie bijlage I).

De bede bestaat niet alleen uit geld, in de vorm van een 'fooytje', 'drinkgeld', of 'drinkpenning', maar ook uit brandstof, een 'houtje en turfje'. Op een tractatieweigering volgde in de regel alleen het dreigement van een sanctie, waarbij met name de woningen van de tractatieweigeraars het zouden moeten ontgelden. De meeste bedes vonden vóór de verjaardag van de stadhouder en tijdens de schemering plaats.

In de literatuur wordt er vaak van een vorm van 'chantage' gesproken, die plaats zou vinden vanwege de hoge graanprijzen die rond 1783 heersten⁷). We kunnen hierbij echter veeleer aan een oud gebruik in de feestcultuur van Europa denken. Tijdens feesten als het carnaval, Sint-Maarten en Sint-Barbara trokken met name jongeren langs de huizen en vorderden een bede alsof dat hun goed recht was. De bedes bestonden, behalve uit geld, ook uit brandstof voor de vreugdevuren die bijvoorbeeld op Fakkelszondag of Sint-Maarten ontstoken werden⁸). Onlangs heeft Louis Janssen er nog eens op gewezen dat de viering van Sint-Nicolaas in preïndustrieel Europa eveneens met deze eistochten gepaard ging. De schemering en de maskerades moesten de anonimiteit van de deelnemers daarbij waarborgen⁹).

De adressen van de getuigen stellen ons in staat de eistochten te reconstrueren. Zo liep er een tocht van de Scheepmakershaven over de Leuehaven naar de Wijnhaven, waarbij *en passant* de Jodenlaan werd aangedaan. Ook de Bierstraat, Vissersdijk en Molensteeg en de Zijl, Haagseveer, Hoogstraat en Oppert kunnen we als volwaardige tochten typeren. In weerwil van de getuigen à charge, waarvan de meesten beweerden dat de oranjeklanten het speciaal op hen gemunt hadden, kunnen we ons afvragen of het wel hun bedoeling was bepaalde Rotterdammers het leven zuur te

maken. Bartholomeus Hooft, die aan de Leuvehaven woonde, en Jan Krap Adriaanse hadden eerder de pech aan de route van een eistocht te wonen.

De 'schaamteloze afpersingen', zoals de patriotten de eistochten typeerden, brengen ons op het spoor van een carnavalesk scenario. Het carnavaleske, dat door de Britse historicus Peter Burke als een 'festival van agressie, vernieling en ontwijding' wordt gekarakteriseerd, was in de volkscultuur van Europa een belangrijk element¹⁰). Een feest staat per definitie in schrill contrast met het ritme van het dagelijkse leven: het behoort iets uitzonderlijks te zijn.

Omkeringsriten

Waren de eistochten het enige carnavaleske element in de viering van de verjaardag van de stadhouder? Zeker niet. Een bekend thema in de volkscultuur is dat van de 'verkeerde wereld'. De maatschappelijke orde werd zo nu en dan door middel van omkeringsriten letterlijk op zijn kop gezet. Wie in het dagelijkse leven geen macht bezat, werd tijdens een carnavalesk feest met macht bekleed. Wie als man door het leven ging, verkleedde zich als vrouw. Op Onnozele-kinderendag (28 december) trokken jongeren als bisschop of priester langs de huizen, zegenden de mensen, zamelden geld in, droegen de mis op en preekten vanaf de preekstoel. In de pictoriale literatuur van Europa komen we het thema tegen in de muizen die op de katten jagen en in de echtgenoten die hun mannen slaan¹¹).

Op 8 maart 1783 zouden voor het huis van heibaas Nicolaas Abkenius in de Zwanensteeg enkele 'staatsdames' verschijnen. Bakker Jan Hijman uit het Achterklooster verklaarde voor de onderzoekscommissie van de Staten van Holland dat Keet Zwenke werd 'ingebragt door Caat Mossel, die in haar daaglijkse klederen, dog met Orange vercierd was.' Keet Zwenke ging echter 'gekleed en gekapt... als eene Dame' en 'dat er op dien tyd nog meerdere vrouwlieden zo gekleed & gekapt aldaer geweest zijnde'¹²).

In de kolderieke voorstelling van de hartsvriendinnen Catharina Mulder, alias Kaat Mossel, en Keet Zwenke, alias Ruige of Zwarte Keet, herkennen we het thema van de 'verkeerde wereld'. De Engelse cultureel antropoloog Victor Turner zou in deze carnavaleske vertoning een 'ritual of status reversal' hebben herkend, een omkering van statusrollen¹³). Zoals de meeste bewoners van het Achterklooster hadden Keet Zwenke en Kaat Mossel het niet breed. Ze

leenden de kleren voor deze carnavaleske vertoning dan ook van gegoede burgers van de stad.

Behalve de omkering van statusrollen vond er ook travestie tijdens de verjaardag van de stadhouder plaats. Zo bevond zich onder de 'gemene vrouwlieden' die het huis van Johannes Vogel passeerden, een molenaarsknecht met een 'modieuze vrouwmuts' op het hoofd; hij '(stelde zich aan)' als een 'uitzinnig mens'¹⁴).

Wij hebben gezien dat een tractatieweigering tijdens een eistocht niet meteen gesanctioneerd werd. Tijdens de verjaardag van de stadhouder bleef het echter niet langer bij dreigementen. Versierd met oranje linten of strikken vielen de feestgangers passanten lastig, waarbij soms rake klappen werden uitgedeeld.

In de ogen van de feestgangers hadden sommige passanten te weinig oranje aan het lijf of droegen ze de insignes op de verkeerde plaats; het ontbrak hen aan een *oranjepas*. Zo verklaarde Johannes Hooft, zoon van pondgaarder Bartholomeus, dat hij in de Opperperts door een tiental mannen werd aangehouden, die hem om zijn pas vroegen. Hij liet hen het oranje lintje zien dat hij onder zijn jas droeg. Zij 'gelasten' hem 'dat lindje op den hoed te zetten en vervolgens met deze te zwaijen & hoezee te roepen onder bedrijsing dat zij hem Deposant indien hy zulx weygerde in het water smijten of dood slaan'¹⁵). Jeremias Blom kreeg het in de Lange Pannekoekstraat met de Bijltjes van de admiraliteitswerven aan de stok. Zij wilden zijn pas zien. Hij vroeg 'of hy, die een vry burger was onder hun Censuur stond & op bevel Oranje moest toonen.' Blom liet hen het lintje zien, dat hij intussen van zijn knecht gekregen had. 'Neen, Pharao, Orange moet booven, je moet het lintje op je hoed dragen.' Hij kreeg een familiale klap op het hoofd, nadat hij dat had gedaan¹⁶). Wie geen oranjepas op zak had kon de vrije doorgang in een rijk waar de zotheid regeerde wel vergeten.

En dat rijk werd natuurlijk door een Koning van de Wanorde bestuurd, te herkennen aan zijn maskerade- of harlekijnkleren. Zo zag de Lutherse predikant Johan Frederik Scheffer 'een ongemeen groot aantal manspersoonen, die my toeschenen sloopstimmerlieden te zyn, met Oranje strikken myn huis voor bij trekken, hebbende een tot voorganger die als een arlequin of zot gekleed op zijn hoofd een oranje muts en in zyn hand een staf had, terwyl die onder een aanhoudend geschreeuw van hoezee, oranje boven, door de menigte met de hoeden beswaaid wierd'¹⁷). Ook Petrus Josephus Schatten zag vanuit het stadhuis een 'troep sloopstimmerlieden' die werden 'voorafgegaan door een jongen in Maskera-

64. Woeste vreugdebedrijven te Rotterdam op de verjaardag van stadhouder Willem V, 8 maart 1783. Kopergravure door Reinier Vinkeles, 1791. Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam.

de of Arlequin kleederen'¹⁸). Op de bekende gravure van Reinier Vinkeles naar Jacob Buys van de *Woeste Vreugdebedrijven te Rotterdam* werden de oranjeklanten eveneens door een vrouw met een zotskap op het hoofd voorafgegaan.

De Bijtjes van de admiraliteitswerven bezochten met hun Koning van de Wanorde de particuliere scheepswerven van Van Zwijndregt, Van der Kerkhof en Van Brakel aan de Zalmhaven. Zij ordonneerden de sloopstimmerlieden die daar aan het werk waren zich bij de stoet aan te sluiten en dreigden de werkwilligen in het water te smijten. Vervolgens plunderden zij het bierhuis van de werf. De hond die het bewaakte werd vergiftigd. Als klap op de vuurpijl werd het 'jasje' geluid, de klok van het sloopstimmerliedengilde bij de Schiedamse Poort, waarmee aan de werkdag officieel een einde kwam¹⁹).

Ook het zakkendragersgilde gaf van zijn oranjegezindheid acte de présence. De gildebroeders versierden het zakkendragershuisje aan de Nieuwemarkt met 600 lampionnen en een chassinet, een op geëlied papier geschilderde voorstelling die over een raam werd gespannen en met kaarsen verlicht. Zij wilden daarmee de berichtgeving in de patriotse *Diemer of Watergraafs Meersche Courant* logenstraffen, waarin de Rotterdamse correspondent beweerde dat de zakkendragers niet te porren waren voor een openlijke steunbetuiging aan Willem V²⁰).

Parodie

Drie dagen na de verjaardag van de stadhouder verzochten 113 burgers de magistraat van Rotterdam een vrijkorps te mogen oprichten. De gebeurtenissen vóór en tijdens de verjaardag van Willem V hadden aan het licht gebracht dat de schutterij niet in staat was de gegoede burgers van Rotterdam de bescherming te bieden die zij nodig hadden.

Uiteraard was dit het patriotse offensief op de orangistische aanhankelijkheidsbetuigingen van de smalle gemeente tijdens de achtste maart. Reeds de voorman van de patriotten, Joan Derk van der Capellen tot den Poll, hield in zijn beroemde pamflet *Aan het volk van Nederland* een vurig pleidooi voor de burgermilitie. Deze vormde in zijn ogen de enige garantie voor de vrijheid van de burgerij. Weliswaar erkende Van der Capellen de noodzaak van een staand leger, hoe zou de Republiek zich anders tegen de buitenlandse mogendheden kunnen verdedigen, maar deze knieval voor de *status quo* liet hij vergezeld gaan van een parool: 'Wapent

U lieden allen!' Door de bemoeienissen van de hertog van Brunswijk, de officiële raadsman van Willem V, met de legeraugmentatie, vreesden de patriotten een geweldsmonopolie van de stadhouder. Hij zou als bevelhebber van de Staatse vloot en het Staatse leger over alle militaire middelen beschikken om zijn macht te consolideren en uit te breiden²¹).

In de vroedschap van Rotterdam ijverde met name Jan Jacob Elsevier voor een radicale hervorming van de burgerwacht. De wijkindeling, op grond waarvan de recruterings voor de twaalf compagnieën van de schutterij tot stand kwam, was aan een revisie toe. Ook wilde hij een welstandsgrens voor de schuttersdienst instellen, zodat de rotgezellen, de minvermogende schutters, van deelname aan de burgerwacht werden uitgesloten. Elsevier voerde het bevel over de compagnie van wijk 9 en voorzag zijn adelborsten van nieuwe uniformen en saphanen. Ook François Guillaume de Monchy stak zijn schutters van compagnie nr. 3 in een nieuwe montering. De vrijkorpisten oefenden vanaf november 1783 op de buitenplaats van de koopman Daniel Havart. In de volksmond werden zij geringschattend de 'dertiende compagnie' genoemd²²).

De burgermilitie was niet geliefd bij de smalle gemeente van Rotterdam. Waren de exercities van de schutters immers niet een doelbewuste provocatie van het 'oranjegemeen'? Leonardus van Zwijndregt, luitenant van compagnie nr. 9, verwoordde dat pregnant voor de onderzoekscommissie van de Staten van Holland. De schutters trokken vanaf de paradeplaats in de Prinsenstraat naar het zakkendragershuisje op de Nieuwemarkt. Via de Halstraat deden zij de Kaasmarkt aan, waar Jan van der Hof woonde, dicht bij de orangistische verzen. In de Lampensteeg trok de compagnie langs de woning van de koopman Dirk Jan Story, initiatiefnemer van het 'Zoopjesrekest', waarin 450 burgers van Rotterdam de magistraat verzochten het vrijkorps te verbieden. Via de Hoogstraat bereikte zij tenslotte het eindpunt van de mars: het stadhuis²³). Een dergelijke route kunnen we zonder meer als een strategische aangelegenheid typeren.

Op 29 maart 1784 trof Jan Krap Adriaanse aan zijn voorkeur de volgende proclamatie van een openbare veiling aan.

Openbare verkoop van een extra fraaije partij krijgsammunitie, binnen Rotterdam op 29 maart 1784.

J.Krap en J.Dekker, boekhandelaars, zijn van meening voor rekening der Crediteuren van het thans insolvente Vrijcorps te verkoopen de bovengem. Ammunitie, bestaande uit snaphanen met bajonetten, weinig gebruikte sabels, pieken, spontons, trommels en eenige Moordgeweren. En wat maar verder te koop zal worden gepresenteerd, als meede een party nieuwe

MONTEERING KLEEDEREN,

zijnde blauwe rokken met wit gevoerd van vesten en broeken, slopkousen in soorten en meer andere goederen, te veel om te melden.

De goederen zullen worden verkocht en zijn leggende in een pakhuis van de Heer P.Kaarten agter de schotse kerk en aldaar daags voor en op de verkoopdag voor een ijder te zien.

Zegt het voort²⁴).

Op 1 april, toch al een dag van scherts²⁵), treffen we aan de Grote Wijnbrug een soortgelijke proclamatie aan, dit keer in de vorm van een 'waarschouwing van mynheren van de Weth'.

Als de Heeren van de Weth hebben gegeven een advertentie voor de burgerwagt, het ware beter, dat zy het tegens het blixemse vrij corps hadden gedaan, maar zy kunnen staat maken, dat monsieur de Waal en Wishof donders op hun ziel zullen hebben.

Wagt zich een yder voor schade en zegt het de anderen voort²⁶).

Met deze schertsproclamaties zijn we bij een vertrouwd genre in de volkscultuur aanbeland: dat van de parodie. Volgens Peter Burke is het voorvoegsel 'scherts' nogal misleidend. In zijn optiek had de imitatie van elementen uit de officiële cultuur, waaronder we bijvoorbeeld religieuze en juridische gebruiken kunnen rekenen, niet meteen een subversieve bedoeling. Hij meent dat de parodie eerder een bewijs is voor de 'daal-theorie', waarin het 'volk' religieuze en juridische gebruiken overnam en internaliseerde. 'Het lijkt erop dat de scheppers van de volkscultuur kant-en-klare procedures uit de officiële cultuur van kerk en rechtspraak hebben overgenomen, omdat zij voor bepaalde doeleinden niet over even doeltreffende

eigen procedures beschikken'²⁷).

Ik ben het niet eens met deze interpretatie van de parodie. Afgezien van het feit dat de elite niet het alleenrecht had over de gebruiken die Burke noemt, is zijn interpretatie naar mijn idee in strijd met de functie van deze stijlfiguur. De schertsproclamaties dreven wel degelijk de spot met de wijze waarop de magistraat van Rotterdam de openbare orde probeerde te handhaven, terwijl bekende patriotten van Rotterdam op de hak werden genomen. De 'advertentie van de burgerwacht' in de tweede schertsproclamatie was immers een verwijzing naar de publikatie van 24 maart, waarin een verbod werd uitgevaardigd tegen het beledigen en molesteren van schutters. De oranjeklanten namen de vorm van een dergelijk document weliswaar over, maar herschreven de inhoud ervan ten eigen faveure. Wat in de publikatie van 24 maart een waarschuwing tegen het molesteren van de burgerwacht heette te zijn, werd in de gepariodeerde versie juist een waarschuwing voor de potentiële slachtoffers van een dergelijk molest. De oranjeklanten gaven Pieter de Waal en Jacob Wishof op een quasi officiële wijze te kennen dat zij 'donders op hun ziel' mochten verwachten. De Waal en Wishof kennen we als notoire patriotten. Zij behoren tot de ondertekenaars van patriotse rekestes, waarmee de magistraat sinds 1782 werd bestookt. De Waal was tevens lid van het vrijkorps. Dat geldt ook voor Pieter Caarten, een aanzienlijk koopman in tabak, en Johannes Dekker, die in de schertsproclamatie van de openbare verkoping worden genoemd²⁸).

Exercitiegenootschappen als het Rotterdamse vrijkorps '(hebben) het patriottisme een gezicht gegeven,' aldus Frans Grijzenhout²⁹). Hij bestempelt de oefeningen in de wapenschouw en de gezelligheidsfuncties die daaraan verbonden waren, zoals de feestmaaltijden, als 'burgerrituelen'³⁰). De acties van de oranjeklanten waren dan ook op het 'gezichtsverlies' van deze sjieke schutters gericht. In hun beledigingen ging het voortdurend om het *aanzien* van de adelborsten, dat in de meest letterlijke betekenis van het woord door het slijk werd gehaald. De schutters werden met drek, citroenschillen en, toen Catharina Mulder eenmaal gedetineerd was, met mosselschelpen bekogeld³¹). De felle oranjeklante Grietje Kim sprak de hoop uit dat het tijdens de exercitie van compagnie nr. 9 zou regenen 'of het met bakken uit den Hemel gegoten wierd en niet alleen water maar ook stront'³²). Toch kon ze ook enige bewondering voor de uitmonstering van de schutters aan de dag leggen: 'Zy gaan zo mooy gekleed, zy gaan zo

groots als schoppenboer³³). Cornelis van Leeuwen merkte over de zwarte cocardes van de vrijkorpisten op: 'Wat zouden ze voor kwaad doen, zij zien er al uit als geesten'³⁴).

De Bijltjes parodieerden op de admiraliteitswerven aan de Oostpoort de exercities van de schutterij. Leonardus van Zwijndregt verklaarde voor de onderzoekscommissie van de Staten van Holland dat zij 'werkeloos en op de werf opgesloten, veelerley zottigheden pleegden, met oranje strikken voorzien, het optrekken van een wagt nabootzende, ijder met een stok op de schouder, een draagende een Oranje vaandel, hebbende er een ledig biervat en een ander een ijzeren plaat om den hals hangende, op welke plaat zy met een hamer sloegen'³⁵).

Buurtschap

Tijdens de wachtbeurten van compagnie nr. 9 kwam het tot verschillende opstootjes tussen de adelborsten en de oranjeklanten. Op 22 maart 1784 moesten de adelborsten een veilig heenkomen in het stadhuis zoeken. Twee weken later, in de nacht van 3 op 4 april, vielen er vier slachtoffers bij het tumult.

Uit de collectieve biografie die ik op grond van de processtukken heb samengesteld, blijkt dat de meeste oranjeklanten die bij deze opstootjes betrokken waren in het Achterklooster woonden³⁶). De buurt fungeerde blijkbaar als een mobilisatiekader in de 'tumultueuze bewegingen'.

Het Achterklooster³⁷) bestond uit zeven stegen en werd in het noorden door de Stadsvest en in het zuiden door de Achterkloostergracht in het verlengde van de Kipstraat begrensd. De buurt was alleen via de Goudsewagenstraat of Lutherse Vest bereikbaar.

Reeds op de verjaardag van de stadhouder gaven de bewoners van de Zwanensteeg acte de présence van hun oranjegezindheid. Aan het hoofdeinde van de steeg werd een erepoort opgesteld, hetgeen we als een collectieve aanhankelijkheidsbetuiging van haar bewoners aan het adres van Willem V kunnen typeren. De schamele huisjes werden met vetkaarsjes en oranje linten versierd. Ham-, spek- en kaasverkoper Bartholomeus Braams onttrok zich aan de vreugdebedrijven en kreeg het van zijn buurtbewoners dan ook zwaar te verduren. Zij scholden hem uit en stampen tegen zijn voordeur. Kaat Mossel, die eveneens in de Zwanensteeg woonde, zou hem te kennen hebben gegeven dat 'als hij vanavond niet wil illumineren... wij hem zijn ham en kaas eens zullen nazien'³⁸).

65. *Geweld in de Prinsenstraat, 3 april 1784. Kopergravure door T. de Roode. Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam.*

66. *Geweld in de Baanstraat, 3 april 1784. Kopergravure, maker onbekend. Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam.*

Van lieverlede besloot hij aan de vreugdebedrijven mee te doen.

De 'tekenen van partyschap' waren echter niet alleen een bron van conflicten, zij versterkten ook de onderlinge solidariteit tussen de bewoners van het Achterklooster. Zo kreeg Kaat Mossel bij het 'groenen' van haar huis van Cornelia de Danser en Dirkje de Lange de nodige hulp³⁹). Keet Zwenke deelde 'om niet' oranje lintjes aan haar huis in de Zwanensteeg uit⁴⁰).

De begeleiding waarmee Kaat Mossel op 22 maart naar de paradeplaats van compagnie nr. 9 achter de Prinsenkerk trok, bestond uit louter vrouwen van het Achterklooster. (Zie bijlage 2). Met uitzondering van Lijsje Gram waren zij lidmaat van de Nederduitse Gereformeerde Gemeente. In leeftijd varieerde de groep van 18 tot 61 jaar, alhoewel we haar als relatief bejaard kunnen karakteriseren (gemiddeld 49 jaar). Zij stonden voor het Middel op Trouwen en Begraven als 'pro deo' te boek.

Sommige vrouwen kregen van hun buurtbewoners een *nickname* toebedeeld. Dat geldt niet alleen voor de bewoonsters van het Achterklooster, maar ook voor Grietje Kim (Schele Griet) en Clazijn Verreijn (de Oranjemeid). De alias van Keet Zwenke heb ik in een hoogst onbetrouwbare bron aangetroffen, namelijk de *Echte en ware levensgevallen van de thans crimineel gevangene Kaatje Vermeulen*. De andere vrouwen bevestigden tijdens hun verhoren echter hoe zij 'in de wandeling' werden genoemd. Het hebben van een alias was dus uit het leven gegrepen. Het ritueel vormde voor de anonieme auteur van de patriotse levensbeschrijving van Kaat Mossel een welkom motief de geclaimde echtheid van zijn verhaal enig cachet te geven.

De 'buurt' droeg ook zorg voor de slachtoffers die bij het tumult op 3 april 1783 gevallen waren. Catharina de Bel raakte bij de schietpartij in de Prinsenstraat aan haar dijbeen gewond. Zij werd drie weken later, op last van de burgemeesters van Rotterdam, in het gasthuis opgenomen. De moeder van het gasthuis verklaarde voor de onderzoekscommissie van de Staten van Holland dat Kaat Mossel en Keet Zwenke haar daar vaak bezochten. Toen Catharina op 27 mei aan haar verwondingen bezweek, wilden de vrouwen uit het Achterklooster haar een grootse begrafenis bezorgen. Zij raakten dan ook in een verhitte discussie met Maria de Otter, een nicht van de overledene, verward, want zij wilde Catharina op de begraafplaats bij het gasthuis ter aarde bestellen. Neeltje van Gorcum heeft de hoofdofficier van dit voornemen op de hoogte gesteld. Zij was bevreesd voor de veiligheid van haar aan-

getrouwde familie: haar zuster Johanna was de echtgenote van Jacob Halfman, een mandenmaker in de Vogelenzang, die we als ondertekenaar van patriotse rekestten kennen.

Zoals uit de verschillende getuigeverklaringen blijkt, kunnen we een heel scala van solidariteitsnetwerken en loyaliteitsconflicten bij de begrafenis van Catharina de Bel ontwaren. Maria de Otter, wier relatie met het slachtoffer op niet meer dan een derdegraads verwantschap was gebaseerd⁴¹), had in de ogen van de vrouwen uit het Achterklooster de morele plicht voor een fatsoenlijke begrafenis te zorgen. Die regelneverij legden zij ook bij een ander slachtoffer van het tumult aan de dag. Geertruida Flaman uit het Achterklooster kreeg het aanbod haar vader in de Grote Kerk -met negen koetsen, het luiden der klokken en een oranje vlag op de baar- te begraven. Zij zou een ondersteuning van duizend gulden krijgen. Geertruida koos echter eieren voor haar geld en nam genoeg met de driehonderd gulden die ze van de magistraat ontving.

Tenslotte

Vanzelfsprekend is de rol van de smalle gemeente in de partijstrijd tussen de patriotten en de orangisten slechts één aspect van de complexe politieke constellatie in de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Het is wel een belangrijk aspect, zeker voor de Rotterdamse context van die partijstrijd. Niet alleen historici hebben hun beeld van het 'oranjegemeen' in belangrijke mate op de 'tumultueuze bewegingen' van Rotterdam afgestemd, ook de patriotten deden dat. Het vermoeden dat er sprake was van een complot tussen de 'groten' en het 'gemeen' is op het voornemen van de patriotten exercitiegenootschappen op te richten van grote invloed geweest. Elders heb ik daar reeds op gewezen⁴²). De beeldvorming heeft ook de betekenis van het 'alvermogen' bepaald: de idee van de patriotten dat de soevereiniteit van een staat bij het 'volk' behoorde te berusten. Zoals uit de *Grondwettige Herstelling* blijkt, moeten we ons dan geen overdreven voorstelling van het begrip 'volk' maken⁴³).

Voor de geschiedenis van de lange termijn is wellicht het belangrijkste aspect dat de grillige en carnavaleske omgangsvormen, zoals die in dit artikel besproken zijn, aan een hernieuwd beschavingsoffensief onderworpen werden. Vooraanstaande Rotterdamse patriotten als Daniel Havart en Gerrit van der Pals namen met hun manufacturen voor neringdoenden niet langer genoeg met

de traditionele vormen van bedeling en liefdadigheid. Organisaties als de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, die in 1784 werd opgericht te Enkhuizen en in Rotterdam al snel met een departement werd uitgebreid, wilden vrouwen als Kaat Mossel en Keet Zwenke bijbrengen dat er ook nog zoiets was als een 'gepaste vrolijkheid'.

De partijstrijd tussen de patriotten en orangisten vond plaats in een periode, waarin het 'verval' van de Republiek als een vaststaand feit werd aangenomen. Zowel op moreel, politiek als economisch gebied dreigde de Republiek een schim van haar roemrijke verleden te worden. Vooraanstaande burgers van Rotterdam wensten tegen dat verval een dam op te werpen en gehoor te geven aan een 'morele herbewapening'. Daaronder verstonden zij ook de opvoeding van de smalle gemeente in meer acceptabele vormen van sociabiliteit.

NOTEN

1) Dit artikel is een bewerking van een lezing, gehouden op 5 februari 1994 voor het Historisch Genootschap 'De Maze'.

2) Pieter Geyl, *De patriottenbeweging* (Amsterdam 1947). Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam 1986). C.H.E. de Wit, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek 1974).

3) Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (hierna GAR), Oud Archief Rotterdam (hierna OAR), inv.nr. 1171, ongep.

4) Zie bijvoorbeeld George Rudé, *The crowd in history* (Londen 1981).

5) E.P. Thomson, 'The moral economy of the English crowd in the eighteenth century', in: *Past en present* 50 (1971) 89-90.

6) GAR, OAR, inv.nr. 1771, ongep.

7) Zie bijvoorbeeld Frans Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989) 45 e.v.

8) K. ter Laan, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams-België* ('s-Gravenhage 1947), zie bedel- en eistochten.

9) Louis Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden* (Baarn 1993).

10) Peter Burke, *Volkscultuur in Europa 1500-1800* (Amsterdam 1986) 182.

11) Zie bijvoorbeeld Pieter Spierenburg, 'De omgekeerde wereld. Over volkscultuur en hiërarchie in preïndustrieel Europa', in: *De Gids* 150 (1989) 696-708.

12) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.

- 13) Victor Turner, *The ritual process. Structure and anti-structure* (Londen 1986).
- 14) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 15) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 16) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 17) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 18) GAR, OAR, inv.nr. 1173, ongep.
- 19) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 20) *Diemer of Watergraafs Meersche Courant*, 13 januari 1783 en 15 januari 1783. De Rotterdamse correspondent schreef in zijn brief van 15 januari dat, toen een dankadres voor Willem V in Rotterdam rouleerde, de 'braave zakkendragers al te goede proeve van hun verstand (hebben) gegeven, door het niet willen tekenen van het Dank-adres' en 'dat de braave denkwijze van de smalle gemeente zich bij deze gelegenheid op nieuw heeft geopenbaard.' De jaargangen van deze courant zijn te vinden in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.
- 21) Zie over dit aspect van de patriotse ideologie H.L.Zwitser, 'De militaire dimensie van de patriottenbeweging', in: F.Grijzenhout, W.W.Mijnhardt, N.C.F.van Sas, *Voor vaderland en vryheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987) 27-52.
- 22) Aldus H.C. Hazewinkel, *De geschiedenis van Rotterdam* (4 dl., Zaltbommel 1974) dl. 2, 334.
- 23) GAR, OAR, inv.nr. 1172, ongep.
- 24) GAR, OAR, inv.nr. 1173, ongep. Deze scherts aankondiging werd ook bij de Korenbeurs en op de Vismarkt verspreid.
- 25) Zie onder andere Ter Laan, *Folkloristisch woordenboek*. In verschillende Europese landen (Frankrijk, Engeland, Duitsland, Vlaanderen) is het een goede gewoonte elkaar op 1 april voor de gek te houden. De bewering dat dit gebruik in de Noordelijke Nederlanden met de verovering van Den Briel door de watergeuzen op 1 april 1572 ingang vond, is een fabeltje. Het gebruik is van veel vroegere datum.
- 26) GAR, OAR, inv.nr. 1172, ongep.
- 27) Burke, *Volkscultuur in Europa*, 122.
- 28) We verkeren in de gelukkige omstandigheid dat verschillende naamlijsten van het vrijkorps bewaard zijn gebleven.
- 29) Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland*, 74.
- 30) Ibidem.
- 31) GAR, OAR, inv.nr. 235, 162-165.
- 32) GAR, OAR, inv.nr. 1169, 15-21.
- 33) Ibidem.
- 34) GAR, OAR, inv.nr. 1172, ongep.
- 35) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.
- 36) Zie de bijlagen van mijn doctoraalscriptie *Wie zou ook niet vrolyk weezen. Een historisch-antropologische studie naar de partijstrijd tussen de patriotten en orangisten in Rotterdam, 1783-1784: symbolisch-*

vocabulaire, sociale beeldwereld en collectieve identiteit (Erasmus Universiteit Rotterdam 1992).

37) Bedoeld wordt hier dus de buurt 'achter het klooster' aan de Hoogstraat, niet de straat.

38) GAR, OAR, inv.nr. 1171, ongep.

39) GAR, OAR, inv.nr. 1166, 67-69.

40) Zie noot 10.

41) Zij was een dochter van binnenschipper Roeland van Schoor en Elisabeth de Jonge. Jacob van Schoor, de vader van Catharina, was haar oom.

42) Eric Palmen, 'Het complot van de groten en het gemeen? De verjaardag van stadhouder Willem V op 8 maart 1783 in Rotterdam ', in: *Opossum, tijdschrift voor historische en kunstwetenschappen* III, 11 (1993) 18-26.

43) Zie de uitstekende analyse van de Grondwettige Herstelling door I. Leonard Leeb, *The ideological origins of the Batavian Revolution. History and politics in the Dutch Republic 1747-1800* (Den Haag 1973).

BIJLAGE 1
BEDEL- EN EISTOCHTEN

<i>Naam</i>	<i>Datum</i>	<i>Tijdstip</i>	<i>Bede</i>	<i>Sanctie</i>
Alers, Adrianus	7-3		drinkgeld	
Berg, G.van der	7-3	20.00-21.00	drinkgeld	ingooien glazen
Binck, Willem	7-3	22.00	drinkpenning	
Burger, Andreas van	8-3			
Deutz, Willem	6-3	19.00	geld	opentrappen deur
	7-3	23.30		
El, Cornelis van	6-3		geld	
	7-3			
Fremery, Barend	7-3	20.30-21.30	geld	
Graus, Theodorus	7-3	20.00-21.00	geld	in brand steken van huis
Hooft, Johannes	5-3	21.00		
Hulskamp, Hendrik	7-3		geld	ingooien van glazen
	8-3			
Koker, Pieter de	7-3	21.00	geld, houtje en turfje	
Knasser, Willem	7-3		geld	
Krap, Jan	7-3		geld, houtje en turfje	
Coenen, Martinus	6-3		geld	
Loentvos, Cornelis			geld	
Nijmegen, Gerard van	6-3		houtje en turfje	
Otto, Adrianus	8-3	13.00-14.00		
Pot, Jacob van der	7-3			twee glazen in gegooid
Rode, Mej.de	7-3		geld	
Roest, Th.M.	7-3	21.00		
Spijkerman, Arij	8-3	19.00-20.00	geld	
Spijkerman, Hendrik	8-3	11.00-12.00	geld	
Stolker, Pieter.	7-3	23.00		
Uitenbosch, Nicolaas	8-3	23.00-24.00		
Vogel, J.T.	6-3		geld	
	7-3			
Zoutman, Pieter	6-3	21.00	geld	

BIJLAGE II

Begeleiding van Kaat Mossel op 22 maart 1784 naar de parade-
 plaats (LT = Leeftijd; MTB = Middel op Trouwen en Begraven;
 REL = Religie; NDG = Nederduits Gereformeerde Gemeente;
 rk = rooms-katholiek)

NAAM	STRAAT	LT	MTB	REL
Elisabeth de Koning	Achterklooster	57	3	ndg
Aagje Zalm	Achterklooster	18	pd	ndg
Margaretha Schenk	Achterklooster	56	pd	ndg
Elisabeth Gram	Achterklooster	?	pd	rk
Willemijntje Gram	Achterklooster	52	pd	ndg
Geertruida Flaman	Achterklooster	35	pd	ndg
Anna Abkenius	Achterklooster	24	pd	ndg
Keet Zwenke	Achterklooster	56	pd	ndg
Catharina Mulder	Achterklooster	61	pd	ndg